

УДК 330.11:338.48

Чепурда Л.М., д.е.н., професор

Черкаський державний технологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТУ

В статті узагальнено існуючі підходи до визначення поняття «туристичні ресурси», проаналізовано концептуальні основи їх раціонального використання та охорони, а також сформовано нову концепцію використання та охорони туристичних ресурсів, сутність якої полягає у досягненні сталого розвитку туристичних ресурсів на основі забезпечення досягнення критеріїв раціональності їх використання та охорони.

Ключові слова: сталий розвиток, туристичні ресурси, раціональне використання.

Chepurda L.

CONCEPTUAL BASIS OF THE USE OF TOURISM RESOURCES ON THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

In this article we have a new concept and use of tourism resources, the essence of which is to achieve sustainable development of tourism resources based on criteria to ensure that the rational use and protection. The basis of this concept the idea of responsible and sustainable use of tourism resources, the entity rational use, store and reproduce tourism resources. Proved that under such conditions the use and protection of tourism resources is achieved their sustainable development. This approach to the use and protection of tourism resources to determine the level of rationality of these processes.

Considered essential characteristic of rational use and protection of tourism resources, which highlighted the following key criteria of rationality as profitability, tourist capacity, competitiveness and nevnynazhlyvist rational use of tourism resources and reproduction, performance, safety and sustainability of rational tourism resources.

Keywords: sustainable development, tourism resources, rational use.

Чепурда Л.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ

В статье сформирована новая концепция использования и охраны туристических ресурсов, сущность которой заключается в достижении устойчивого развития туристических ресурсов на основе обеспечения достижения критериев рациональности их использования и охраны. В основу такой концепции положена идея сбалансированного использования и охраны туристических ресурсов, при которых субъекты хозяйствования рационально используют, хранят и воспроизводят туристические ресурсы. Обосновано, что при таких условиях использования и охраны туристических ресурсов будет достигнуто их устойчивое развитие. Такой подход к использованию и охране туристических ресурсов позволяет определить уровень рациональности указанных процессов.

Ключевые слова: устойчивое развитие, туристические ресурсы, рациональное использование.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Остання чверть ХХ та початок ХХІ століття пройшли під знаком прискореного розвитку туризму, що перетворило його на глобальне явище за масовістю, формами і технологіями організації відпочинку. Не зважаючи на планетарний розмах, туризм залишився регіональним і національним за змістовним наповненням. В умовах ринкових перетворень України туристична галузь відіграє велику роль в господарському комплексі. В останній період вона набуває все більш потужного розвитку і в найближчі десятиліття може стати найбільш пріоритетним напрямом розвитку суспільного життя. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм» держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності.

Туристична індустрія, пропонуючи уніфіковані системи відпочинку й обслуговування, використовує регіональні природні властивості та національну і культурну самобутність етнічних груп та громад, що у багатьох випадках стає головним мотивом для здійснення подорожі.

Аналіз наслідків реформування економіки України протягом 90-х років дає підстави стверджувати, що протягом багатьох десятиліть у господарське життя країни було залучено значний потенціал, все більше природних та антропогенних туристичних ресурсів (водойм, лісів, пам'яток архітектури тощо) потрапило до виробничого обігу турпродукту. Інакше кажучи, панував екстенсивний характер використання таких ресурсів, який призвів до суттєвих негативних наслідків, пов'язаних з використанням, деградацією та забрудненням водних об'єктів при водному туризмі, не завжди обґрунтованою вирубкою лісів при будівництві туристично-розважальних комплексів, нераціональним використанням бальнеологічних ресурсів при рекреаційній діяльності або як приклад – нераціональне використання замків і фортець за фестивального виду туризму.

Отже, постають дві взаємопов'язані проблеми: перша – як раціонально використовувати туристичні ресурси, друга – як їх раціонально охороняти.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Суттєві аспекти використання, охорони та відтворення ресурсної та ресурсно-туристичної проблематики ґрунтовно висвітлені в роботах провідних українських вчених О.О. Бейдика, І.В. Бережної, Б.В. Буркинського, Т.П. Галушкіної, З.В. Герасимчук, Л.М. Грановської, Л.С. Гринів, В. А. Голяна, М.В. Гудзь, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, Л.П. Дядечко, В.С. Кравціва, С.П. Кузика, В.Ф. Кифяка, О.О. Любіцевої, М.П. Мальської, Н.А. Мікули, Т. Г. Сокол, Т.І. Ткаченко, Н.В. Фоменко, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, В. І. Цибуха, Л.М. Черчик, І.М. Школи та інших.

Серед зарубіжних вчених окремі елементи механізму використання та охорони туристичних ресурсів розглядали у своїх працях, В. С. Боголюбов, С. Ванхїлл, В.Ю. Воскресенський, Д. Гільберт, П. Дефер, І. Енджейчик, І. В. Зорін, А. Ковальчик, М. Козак, К. Купер, Н. Лейпер, Л. Мітчел, Д. Надсон, В. Нарштедт, В. П. Орловська, Й. Петер, М. Труасі, Д. Флетчер, К. Холл та велика кількість представників наукових шкіл із різних країн світу.

Цілі статті. Основною метою дослідження є виявлення концептуальних засад та узагальнення існуючих підходів до трактування поняття «раціональне використання та охорона туристичних ресурсів». Відповідно до мети вибрані цілі:

- дослідити та узагальнити визначальні характеристики поняття «раціональне використання та охорона туристичних ресурсів»;
- виявити концептуальні засади раціонального використання та охорони туристичних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукові розробки теорій і концепцій раціонального використання та охорони туристичних ресурсів розпочалися наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Це було зумовлено інтенсивним збільшенням потоків відпочивальників. Серед них найбільш поширені у наш час є [4]:

- теорія стадійного розвитку туризму;
- теорія залежного розвитку;
- теорія периферії у розвитку туризму;
- теорія циклів еволюції туристичного простору;
- теорія двох секторів туризму;
- концепція сприйняття туристичного простору;
- концепція розвитку туризму як зустрічі культур.

Проте недоліком цих теоретичних розробок є відсутність обґрунтованих шляхів раціонального використання та охорони туристичних ресурсів у господарській

діяльності. На нашу думку, саме раціональне використання туристичних ресурсів дозволить регіонам України сформувати туристичну сферу як ефективну галузь національного господарства.

Сучасні поняття туристичного потенціалу широко використовуються у науковій літературі. Це дозволяє зафіксувати окремі компоненти природного середовища як цілісність, що забезпечить реалізацію економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства та окремої людини [6].

Такий підхід обґрунтовує комплексне використання туристичних ресурсів як умову раціональності зазначеного процесу. Саме комплексність сприяє оптимізації взаємодії економіки і довкілля та створює умови для проведення еколого-економічної оцінки використання та охорони туристичних ресурсів.

Серед сучасних фахівців немає єдиного бачення та розуміння проблем дослідження процесів використання та охорони туристичних ресурсів. Найбільша увага у наукових публікаціях присвячена дослідженню таких проблем:

- формування ресурсної стратегії [1];
- розробка методології еколого-економічної оцінки природних ресурсів [2];
- обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму використання природно-ресурсного потенціалу;
- розробка наукових основ формування інституційної моделі природокористування [8];
- методика кількісного визначення природно-ресурсного потенціалу [5];
- розробка системи методів комплексного аналізу природно-ресурсного потенціалу [5].

Суттєвим доробком філософського знання туризму та використання туристичних ресурсів стала фундаментальна праця Т.Ткаченко «Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу», в якій автор, спираючись на ґрунтовні доробки сучасних вчених А.Мазаракі, С.Синякова та ін. поглиблює філософські засади розвитку теорії економічної науки в туризмі [7].

Більшість науковців (Т. П. Галушкіна, З. В. Герасимчук, Л. М. Грановська, Т. І. Ткаченко, Ю. Т. Туниця, Л.М. Черчик) альтернативною концепцією, що дозволить зупинити руйнівні процеси довкілля загалом та туристичних ресурсів зокрема, вважають сталий розвиток. У рамках цієї концепції, на наш погляд, стає можливою заміна пріоритетів споживацького використання туристичних ресурсів у напрямку стабілізації їх екологічного стану та розвитку, оскільки вона передбачає не просто охорону туристичних ресурсів від руйнівного впливу економічного розвитку туристичної галузі, що характерно для концепцій охорони навколишнього середовища, а скоріше підпорядкування економіки вимогам екологічних обмежень. Саме тому концептуальним підґрунтям формування теоретичних особливостей раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, на наш погляд, повинна стати концепція сталого розвитку.

У теоретичному плані поняття раціональне використання та охорона туристичних ресурсів є недостатньо дослідженим. Проте правильне тлумачення вказаної дефініції є надзвичайно важливим, адже це повинно відображати найбільш суттєві елементи змістовної частини використання та охорони туристичних ресурсів у теоретичному та практичному плані і найбільш точно відображати сутність процесу. Понятійно-термінологічна неузгодженість щодо використання поняття «раціональності», яка сьогодні має місце, не забезпечує комплексності еколого-економічних досліджень цього процесу, призводить до надто звуженого трактування його змісту. Тому теоретичне вивчення економічного змісту раціонального використання туристичних ресурсів, на наш погляд, доцільно розпочати саме із аналізу тлумачення поняття «раціональність».

Вперше поняття «раціональність» в науку було введено видатним вченим Гекелем у 1957 р. Раціональний – (*rationalis*, лат) розумний, доцільний, обґрунтований, розумно

обґрунтований. У контексті із словом раціональний, використання туристичних ресурсів буквально можна прочитати так – розумне вживання з користю туристичного ресурсу.

Підходи до побудови нової концепції раціонального використання та охорони туристичних ресурсів вимагають: виявлення чітких критеріальних ознак, які вказують на рівень раціональності використання й охорони туристичних ресурсів; урахування типологічних особливостей ресурсів і чинників впливу на їх стан та розвиток. Сталий розвиток туристичних ресурсів може бути досягнутий за умови формування і реалізації дієвого організаційно-економічного механізму використання й охорони туристичних ресурсів. В основу формування такого механізму необхідно покласти організаційно-економічні важелі впливу, вибір інструментів, форм і принципів використання та охорони туристичних ресурсів, що сприяють забезпеченню його економічної, соціальної та екологічної ефективності.

Розглядає туризм з позицій сталого розвитку розглядає Т. І. Ткаченко, яка зазначає: «...концепція сталого розвитку, що визнана світовим співтовариством як стратегічний напрям еволюції суспільства на ХХІ ст. має наскрізний характер і виявляється у кожній сфері людської діяльності. Туризм як інтегрована система, що охоплює всі сторони буття та значну кількість залучених видів економічної діяльності для задоволення потреб туристів, є пріоритетним об'єктом імплементації критеріїв і принципів сталого розвитку, що обумовлюють вимоги гармонійного співіснування усіх суб'єктів туристичного бізнесу з навколишнім середовищем» [7, с. 61]. Як бачимо, Т.І. Ткаченко звертає увагу на значну кількість залучених видів економічної діяльності для задоволення туристичних потреб, а тому варто наголосити на багатогранності туристичних ресурсів. Тому залежно від виду туристичного ресурсу доцільно застосовувати ті чи інші критерії раціональності як під час їх використання, так і під час охорони.

Проаналізувавши сучасні теорії та концепції туризму та економіки природокористування, а також підходи до тлумачення поняття «раціональності», приходимо до висновку, що деякі критерії мають спільні ознаки як для використання, так і охорони туристичних ресурсів.

Одним з критеріїв раціональності використання та охорони туристичних ресурсів є збалансованість. Це поняття широко розглядається сучасними вченими. Так, на думку науковців Горленко І.А., Руденко Л.Г., Малюк С.Н., Лебедь Н.П. «збалансованість – це процес відтворення визначених пропорцій, які забезпечують стабільний стан в кожний окремо взятий момент з метою досягнення прогресу розвитку» [6, с. 11].

Базовою ідеєю цього критерію є концепція сталого розвитку, що характеризується поняттями «сталість», «стабільність», «збалансованість» та «безперервність соціального, економічного та екологічного розвитку» [1, с. 490]. Екстраполюючи зазначене поняття на раціональне використання та охорону туристичних ресурсів, під критерієм збалансованості будемо розуміти узгодження процесів використання туристичних ресурсів з їх збереженням на основі співвідношення економічної, екологічної та соціальної ефективності використання та охорони туристичних ресурсів.

Іншим критерієм раціонального використання та охорони туристичних ресурсів є оптимальність зазначених процесів. Оптимальність є важливою умовою раціональності. Теорія оптимуму, яку інтенсивно розробляють сьогодні багато представників загальнонаукових та галузевих сфер науки, органічно входить до метатеорії пізнання. Використовуючи структурно визначені аналітико-синтетичні методи наукового дослідження, теорія оптимуму обґрунтовує та закладає критеріальні основи раціонального використання та охорони туристичних ресурсів.

Підсумовуючи все сказане вище, наголосимо, що спільною домінантою існуючих теоретичних підходів до питання раціональності використання та охорони туристичних ресурсів, які існують сьогодні, є визнання факту зростання антропогенного навантаження туризму на його ресурсну базу і як результат – зменшення туристичного

ресурсного потенціалу, а у деяких випадках повне зникнення окремих туристичних об'єктів. Розглянуті підходи до тлумачення змісту раціональності свідчать про те, що у більшості випадків дослідники це поняття бачать через призму використання та охорони суто природних ресурсів, залишаючи поза увагою культурно-історичні об'єкти. Також зазначені підходи, згідно з нашим об'єктом дослідження, не відображають усієї сукупності туристичних ресурсів, адже ресурсною базою туризму можуть виступати як природні та культурно-історичні ресурси, так і допоміжні і додаткові у вигляді транспортної доступності, інженерних комунікацій тощо. Крім того, туристичний ресурс може виступати як конкретний об'єкт, певна територія, приурочена подія, масовий захід, маршрут тощо. Наявність того чи іншого туристичного потенціалу зумовлюється ефективним вибором форм використання та охорони туристичних ресурсів, які можуть змінюватися у часовому просторі залежно від поставлених цілей. Розглянуті підходи характеризують найрізноманітніші критерії, що визначають раціональність при використанні та охороні туристичних ресурсів від оптимальності до комплексності та сталості. У сучасних економічних дослідженнях пріоритетне значення у використанні та охороні туристичних ресурсів відводиться концепції сталого розвитку, адже саме в ній закладено комплексний, системний характер. Такий підхід стосується як кількісних, так і якісних характеристик поняття раціональності при використанні та охороні туристичних ресурсів, а також формує напрями економічних досліджень з відчутним акцентом у бік збереження туристично-ресурсного потенціалу для нинішніх та майбутніх поколінь.

Тлумачення поняття раціональності на основі врахування усіх складових і комплексного, цілісного підходу до формування організаційно-економічного механізму раціонального використання та охорони туристичних ресурсів дозволить досягти стабілізації і покращення їх соціо-еколого-економічного стану, повніше та вигідніше використовувати туристичний потенціал, забезпечить туристичні інтереси населення, збереже туристичні ресурси для нинішніх та майбутніх поколінь.

Висновки. Таким чином, результатом раціонального використання та охорони туристичних ресурсів має стати сталий розвиток туристичних ресурсів на основі врахування вищезазначених критеріїв раціональності.

Узагальнюючи вищесказане, раціональне використання туристичних ресурсів – це невиснажливе використання, що враховує туристичну місткість територій, забезпечує високий рівень рентабельності зазначених процесів та нарощення конкурентоспроможності туристичних регіонів. Раціональна охорона туристичних ресурсів – комплекс заходів щодо відтворення туристичних ресурсів шляхом застосування найефективніших методів та форм їх збереження, результатом яких є екологічно безпечний розвиток туристичних ресурсів.

Результати дослідження підтверджують, що в наш час необхідно якісно новий підхід до формування дієвого механізму раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, метою якого має бути визначення окремих типів туристичних ресурсів, виявлення чинників впливу на їх стан та розвиток, а також який би комплексно поєднував позитивні сторони попередніх підходів та висвітлював невраховані позиції. Вважаємо, що таким може стати підхід з позицій теорій природокористування і теорій туризму. Зазначена концепція повинна полягати у досягненні сталого розвитку туристичних ресурсів на основі врахування критеріїв раціональності їх використання й охорони.

Список використаних джерел:

1. Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: монографія / З.В. Герасимчук, Н.В. Коленда, Л.М. Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 171 с
2. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 715 с.
3. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С. Кузик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с..

4. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. / Н.А. Мікула – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
5. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник / В.П. Руденко. – К.: ВД К.-М. Академія – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 586 с.
6. Стеченко Д.М. Концептуальні засади використання системного підходу у дослідженнях рекреаційно-туристичного природокористування / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2008. – Вип. 4. – С. 72–80.
7. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
8. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.